

Степан Віднянський, Іван Боровець
(Київ – Кам'янець-Подільський)

ІСТОРІЯ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ ПРОФЕСОРА В. П. ГАЗІНА

У статті проаналізовано праці професора В.П. Газіна у напрямку дослідження історії країн Центрально-Східної Європи. Визначено етапи й тематичні блоки його наукових пошуків. Розглянуто зміст та авторські висновки, викладені у монографіях, статтях, навчальних посібниках та підручниках історика. З'ясовано їх актуальність для сучасного суспільно-політичного розвитку України.

Ключові слова: Володимир Прокопович Газін, дослідження, Центрально-Східна Європа, монографія, стаття, східна політика, посткомуністична трансформація, українсько-російські відносини.

Сьогоднішній ювіляр – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Володимир Прокопович Газін – упродовж своєї тривалої дослідницької активності звертався до різномірної тематики: історія Німеччини у міжвоєнний період; протистояння «Pax Americana» та «Pax Sovietica» на різних рівнях у повоєнну епоху; тенденції розвитку країн Європи та Америки з 1918 р. по сучасність; актуальні проблеми модерних міжнародних відносин; роль і місце України у сучасному глобальному світі.

Вагоме місце серед вказаних тем посідає дослідження проблем історичного розвитку Центрально-Східної Європи (ЦСЕ). Одразу ж зауважимо, що особисто професор Газін досить скептично ставиться до даного історико-географічного поняття, вважаючи його радше політичним¹. Сам він є прихильником більш широкого терміну – Центрально-Східна Європа (ЦПСЄ)².

Проте автори даної статті вважають, що вказане означення є доцільним для характеристики посткомуністичного перехідного періоду в розвитку країн колишнього соціалістичного табору. Станом на сьогодні, використовуючи термін ЦСЕ, сучасній Україні, справді з політичних мотивів, можна і потрібно цілком обґрунтовано з історичної точки зору доводити свою цивілізаційну приналежність до Європи. Об'єднання зі старими членами ЄС є теоретичним і малоімовірним ідеалом. Натомість зближення з державами, які пов'язані з Україною спільною історичною долею та суспільно-політичними подіями минулого, має кращий шанс на реалізацію. До того ж, на наш погляд, на сучасному етапі єдиний політичний блок держав Центрально-Східної Європи за участю України здатний нейтралізувати актуальну загрозу з боку путінської Росії.

Характеризуючи регіон, професор Газін вказує: «ЦСЕ як територіальна й політична субстанція, охоплюючи великий проміжний простір між розвинутою Західною Європою і Євразією,

на якому розташовані 18 країн... характеризується широким розмаїттям суспільних процесів... Показники їх розвитку дуже й дуже відмінні»³. Тому, для більш чіткішого окреслення географічних рамок регіону, автори статті взяли на озброєння підхід американського слависта польського походження Пьотра Вандича, який звужує територію Центрально-Східної Європи до історичної території Речі Посполитої, земель Корони св. Вацлава й земель Корони св. Стефана⁴. Згідно цього, до складу регіону входять терени таких сучасних держав: Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Україна, Білорусь, Литва. Відтак, у статті аналізуватимуться наукові дослідження професора Газіна, які прямо чи опосередковано розкривають історичний розвиток перерахованих країн.

Науковий доробок ювіляра у цьому напрямку можна розділити на два хронологічні періоди (до та після проголошення незалежності України) і три тематичні блоки. Перший – політика Веймарської республіки щодо своїх східних сусідів, Польщі та Чехословаччини, у 1919-1933 рр. Другий – особливості політичного та соціально-економічного розвитку регіону в цілому і окремих країн від завершення Другої світової війни до сучасності. Третій – проблеми суспільно-політичного розвитку України.

Звертаємо увагу, що поза розглядом залишилося автореферат кандидатської дисертації професора Газіна⁵, що фізично є недосяжним, а також тези деяких конференцій⁶, які є вельми лаконічними для з'ясування чіткої позиції автора з того чи іншого питання. Проте, основні ідеї, закладені у вказаних публікаціях, ширше розвинуті ювіляром у доступних статтях та монографіях, які нижче піддані аналізу, а тому відсутність перших не впливає на загальну концептуальну картину авторського бачення проблем.

Найбільш ранні публікації ювіляра з'явилися у другій половині 70-х рр. ХХ ст., коли він перебував ще у статусі аспіранта Чернівецького університету. Головною стрижневою темою статей стала агресивна політика владних кіл Веймарської республіки щодо Польщі та Чехословаччини. Звісно, у них присутні характерні елементи марксистської історіографії, які були обов'язковими для допуску матеріалу до друку в радянську епоху. Зокрема, це неминучі посилання на твори Леніна, тогочасного лідера СРСР Л. Брежнєва, президента НДР В. Піка⁷. Неможливо було ігнорувати й специфічну риторику з частим використанням у назвах і тексті термінів «імперіалізм», «міжнародна буржуазія», «реакційні кола», «антирадянський бастион», «пануючі класи». Очевидно, що автор змушений був вдаватися до вбивчої автоцензури, написав не все, що хотів, а лише те, що було можливо у тогочасних політичних умовах.

Тим не менше, безсумнівними є наукова новизна досягнутих дослідником результатів, важливість фактографічної бази, поданої у статтях. Так, автор сформулював ретроспективне спостереження, що «східна політика Веймарської республіки була продовженням агресивної східної політики вільгельмівської епохи»⁸. В.П. Газін також підкреслює, що німецькі владні кола будували

створення «Великонімецьчини» за рахунок центральноєвропейських країн, а «[Версальський] мирний трактат так визначив східні кордони Німеччини, що західні польські землі будь-коли можна було вважати спірними»⁹.

Важливим здобутком науковця стало виокремлення двох етапів у здійсненні східної політики Ваймарської республіки, котра визначалася автором терміном «мирна ревізія». На першому етапі (1919-1924 рр.) головний акцент робився на захисті політичних, економічних, ідейних, культурних, мовних позицій Німеччини у втрачених за Версальським миром землях (тобто Познань, частина Верхньої Сілезії, Західна Пруссія, Данциг), які ми умовно дали називатимемо версальськими територіями. В.П. Газін відзначає, що урядові кола маскували свою зацікавленість у реваншизмі під прикриттям діяльності громадських організацій. Історик вказує, що «вона покликана була узаконити політику реваншу, обґрунтувати претензії на чужі території, підготувати їх загарбання»¹⁰. Практична реалізація даних заходів простежується автором через аналіз активності Пангерманського союзу, Шютцбунду, німецького політичного діяча Г. Штресемана. При цьому концепція останнього передбачала включення до складу Німеччини районів, які ніколи їй не належали: прикордонні області Чехословаччини, дунайський басейн¹¹.

Автор аналізує план фюрера Шутцбунду Карла фон Леша щодо ліквідації Чехословаччини, важливим елементом якого стало домагання «зрощення чеського господарства з німецьким»¹².

Другий етап (1925-1934 рр.) визначається дослідником як економічний наступ та спроби створення господарської федерації країн Центральної Європи під егідою Німеччини¹³. У даний час активізується пропагандистська кампанія серед німецьких меншин у Польщі та Чехословаччині, насаджуються великонімецькі ідеї під лозунгом знищення ворожих держав і приєднання до матері-батьківщини¹⁴. В.П. Газін вказує на результати Локарнської конференції 1925 р. як на перемогу планів німецького реваншизму та ревізйонізму, адже «Захід поставив під сумнів кордон Польщі та Чехословаччини... Локарно створило кордони першого класу на Заході і кордони другого класу на Сході»¹⁵.

Розглядаючи ситуацію на версальських територіях, автор висвітлює маневри берлінської влади щодо збереження тут де факто свого господарського впливу. Так, державні землі до вступу в дію мирного договору були передані у приватну власність німецьких колоністів, підставних осіб; державні підприємства таким же шляхом передавалися під контроль німецьких монополій. При цьому Ліга Націй, британські та французькі політичні й економічні кола у польсько-німецьких суперечках з цього приводу підтримали німецьку сторону¹⁶. Подібним чином, спроби чехословацького уряду обмежити власність німців на території Чехословаччини наштотувалися на німецькі погрози розірвати торговий договір.

Історик підкреслює, що за посередництва іноземних банків німецький уряд фінансував господарство німців на втрачених те-

риторіях та гальмував виїзд звідти переселенців, «яких таврували зрадниками, погрожували безробіттям і господарськими санкціями в Німеччині»¹⁷. Тобто все робилося для того, щоб зберегти «німецький елемент» у Польщі. Позицію Заходу у цій справі дослідник визначає як постійні поступки на користь Німеччини, що «сприяло планам німецького імперіалізму»¹⁸.

Свої міркування В.П. Газін підтверджує фактами про подальші зміни на користь Німеччини у 1925-1934 рр. у економічній та політичній сферах версальських територій (програна Польщею митна війна, зростання німецького землеволодіння, формування німецькими меншинами потужних економічних островів з власними торговими інститутами та банками). Автор наводить конкретні факти проникнення концерну Стіннеса у північно-чеські цукрові заводи, збільшення капіталу монопольного магната Фаїка у польській частині Верхньої Сілезії. У 1923 р. з'являється ідея про окупацію цих районів, навіть обговорювалося питання про спільну військову акцію з Угорщиною¹⁹. Разом з тим, німецькі кола постійно апелювали до західних урядів щодо політичного регулювання полько-німецького територіального питання, без чого «у Європі не буде спокою, а Польща буде піддана небезпеці більшовизму»²⁰.

Історик наводить характерні відомості про підтримку цих планів британськими дипломатами д'Аберноном, Чемберленом; цитує матеріали англійської преси про відторгнення від Литви Клайпеди та передачі її Польщі в обмін на коридор та Данциг, які знову мали стати німецькими²¹. Зрештою, на Захід автор покладає відповідальність за зрив укладення польсько-чехословацького союзу, котрий планувався як перепона німецькій агресії²².

Таким чином, вже у перших статтях окреслилися основи бачення В.П. Газіним головних принципів, шляхів і методів досягнення зовнішньої політики Ваймарської Німеччини у напрямку ревізії версальського кордону на сході. Вагомим позитивом даних публікацій бачиться широке використання німецькомовних джерел, праць не лише радянських колег, але й польських та німецьких науковців, що засвідчує ґрунтовність наукових пошуків ювіляра. Важливо й те, що дані статті були видані українською мовою.

У 1987-1989 рр. цикл статей В.П. Газіна було опубліковано у Свердловську (сьогодні м. Єкатеринбург) у збірниках наукових праць Уральського державного університету. Сприятлива політична атмосфера горбачовської перебудови проявилася у відсутності в статтях посилянй на праці класиків марксизму-ленінізму. Загальна тональність тексту, на відміну від попередніх статей, позбавлена пропагандистських термінів та паралелей зі сучасністю. Натомість більш чітко і ємко простежується наукова аргументованість з посиланням на майже винятково німецькомовні джерела та літературу.

Концептуальний характер має стаття ювіляра, присвячена теоретичним основам ідеї «Серединної Європи» як провідної складової зовнішньої політики Ваймарської Німеччини²³. Автор вказує, що вона окреслювала значно ширші геополітичні мож-

ливості порівняно з паралельною ідеєю «Великонімецьчини» та «з точки зору агресивної політики не мала якихось чітко визначених меж»²⁴. Причому ідеологи «Серединної Європи» вважали, що цей план має більше можливостей для реалізації після Першої світової війни, в умовах роздроблених кордонів, ніж перед нею, коли в Центральній Європі сходилися кордони трьох імперій.

Ключовим моментом у створенні «Серединної Європи» німецькі експансіоністи вважали аншлюс Австрії, але під цим процесом часто передбачалося включення до складу Німецьчини також і Судетської області, тим паче, що німецька компанія «АЕГ» брала активну участь в економічному житті Чехословаччини²⁵. Як доказ німецької активності автор наводить дипломатичний зондаж глави німецького МЗС Шуберта, який у 1928 р. пропонував своєму чехословацькому колезі Е. Бенешу тісну економічну та політичну співпрацю між країнами. Суттєвим економічним підґрунтям німецьких пропозицій було те, що вже у 1922 р. частка Німецьчини в торгівельному обігу Чехословаччини складала більш ніж 40%²⁶. Бенеш не підтримав дані міркування, запідозривши в ній великонімецькі плани²⁷.

У дослідженні полокарнської політики урядів Ваймарської республіки В.П. Газін перш за все акцентує увагу на нових можливостях ревізії повоєнних кордонів для німців. Він цитує Г. Штреземана, який заявив: «Втрачене на Заході залишається втраченим... але на Сході з'явилася можливість повернення німецьких земель»²⁸. У тематичній статті історик докладно описує перипетії польсько-німецької митної війни 1925-1934 рр. Німецьчина планувала використати експортну залежність Польщі від німецьких ринків збуту, щоб задумити її економіку і продемонструвати світовому співтовариству її господарську нежиттєздатність. Німецька дипломатія організувала у західних країнах кампанії з дискредитації економічної спроможності Польщі щоб не допустити отримання нею кредитів. Одночасно німці переконували американців й англійців, що лише вони можуть врятувати економіку Польщі та заявляли польській стороні, що вони самі нададуть їй кредити лише за умови врегулювання питання Коридора та Верхньої Сілезії²⁹.

Особливий інтерес викликає наведена інформація про польську пропозицію 1927 р. для Ліги Націй щодо реалізації Східного Локарно, яку були готові підтримати малі держави регіону. Проте очільники МЗС Великої Британії О. Чемберлен та Франції А. Бріан не бажали брати на себе подібні гарантійні зобов'язання³⁰.

У третій статті «свердловського» циклу В.П. Газін зазначає, що за нове врегулювання німецького східного кордону висловлювався також командувач американськими окупаційними військами в Німецьчині генерал Алмен³¹. Він розкриває наявні на той час плани німецьких урядових кіл щодо цієї проблеми. Так, наприкінці 1925 р. німецька дипломатія обговорювала проект «мирної ревізії», розрахований на 10-15 років, інформувала про нього Foreign Office і навіть отримала там деяке позитивне розуміння. У 1926 р. німецький дипломат В. Цехлін розробив таємний мемо-

рандум з промовистою назвою «Замітки про вирішення східного прикордонного питання»³². У доповідній записці «Німеччина та Польща» німецьких політиків Г. Прашма та майбутнього канцлера фон Папена пропонується спочатку у союзі із Заходом розгромити СРСР, а потім завоювати Польщу³³.

Демократизація суспільно-політичного життя на рубежі 80-90-х рр. ХХ ст. й здобуття Україною незалежності відкрили нові методологічні і тематичні перспективи у науковій творчості ювіляра. З іншого боку, це був час страшної матеріальної скрути, яка обмежувала можливості публікації. Тим не менше, як згадує В.П. Газін, завдяки допомозі та зв'язкам тодішнього ректора Кам'янець-Подільського педагогічного інституту А.О. Копилова, вдалося знайти спонсора (ним став директор місцевого консервного заводу А.М. Яхiev). Завдяки цьому у 1994 р. побачила світ перша монографія науковця³⁴.

Однією з провідних сюжетних ліній у книзі є знову ж таки східна політика Ваймарської республіки. Так, автор приходять до висновку, що у економічній експансії німецьких монополій у Польщі були зацікавлені американські компанії, які в 1927-1928 рр. приєдналися до політичного тиску на Варшаву й примусили її підписати торгівельний договір з Німеччиною³⁵. У монографії науковець отримав змогу розширити текст, присвячений німецько-польській економічній війні. Він уточнює час і подію її початку – липень 1925, коли припинився безмитний ввіз сілезького вугілля в Німеччину³⁶. Докладно описує перебіг антипольської дипломатичної та пропагандистської кампанії, організованої німцями³⁷. В.П. Газін підсумовує, що американські та англійські банки все ж таки надали Польщі позику на суму 72 млн. доларів. Проте робить щодо цього такий висновок: «це було недостатньо для стабілізації польської економіки, скоріше це було наслідком двоякого підходу до справи: не класти край німецьким намірам на Сході і не відштовхувати від себе Польщу. Напрошується питання, чи не тоді закладалися основи політики каналізації німецької агресії на Схід і політики умиротворення Німеччини інтересах використання її проти Радянського Союзу»³⁸. Очевидно, подальші події підтверджують таке бачення тогочасних процесів дослідників.

Історик наводить статистичні дані німецької частки в економіці Польщі на той час: 43% вуглевидобутку, 48% гірничо-металургійної промисловості, 25 % виробництва чавуну та сталі. Підкреслює, що під загрозою ліквідації німецькі компанії стали перетворюватися в «міжнародні» шляхом формального доведення частки капіталу держав-переможців до 25%³⁹. Тут же представлені цифрові дані про зростання земельної власності німців на версальських територіях.

Характерно, що В.П. Газін у монографії подає уточнені факти про діяльність банків, через які фінансувалася діяльність німецьких організацій у Польщі. Якщо в ранішній статті він називав їх голландськими⁴⁰, то тепер, очевидно, глибше вивчивши їх

структуру, визнає банки псевдоголландськими⁴¹, а вже у пізнішій статті вказує конкретний банк – Буїгенландбанк у Гаазі, котрий повністю контролювався німецьким капіталом⁴².

Автор також зупиняється на особливостях німецько-чехословацьких стосунків. Він констатує пасивний баланс для Чехословаччини у торгівлі з Німеччиною, залучення чехословацьких фірм до співпраці з німецькими картелями, всебічна підтримка націоналістичних елементів німецької меншини. Науковець спостеріг, що «якщо у першій половині 20-х рр. чехословацький уряд успішно припиняв німецькі спроби втручатися у внутрішні справи Чехословаччини, то з 1925 р. все частіше змушений був відступати»⁴³.

Характеризуючи концептуальну основу німецьких реваншистів, В.П. Газін наводить геополітичні плани одного з них, на псевдо «Адріатікус». Останній у «справедливі кордони Німеччини» включив Данциг, Мемель, Познаньщину, Західну Пруссію, Верхню Сілезію, частину Тешина, Судети з Гульчином та Оломуцом, німецьку Богемію район Богемського лісу, Південну Моравію⁴⁴. Історик також поємує з історичними претензіями Штреземана на територію Данцига та Верхньої Сілезії, справедливо вказуючи, що німецька колонізація Сілезії розпочалася аж у XVII ст., а правого берега Одри ще пізніше⁴⁵.

Дослідник докладно аналізує політичну ситуацію довкола проблеми східних кордонів. Вірно вказує, що чехословацькі політики Бенеш, Масарик, Тусар цілком усвідомлювали вирішальну роль відносин з Німеччиною для існування Чехословацької республіки⁴⁶ й ставилися до німецької меншини підкреслено толерантно. Відтак, станом на 1928 р. у чехословацькому парламенті німецьку меншину представляли 72 депутати та з 7 senatorів, у польському – відповідно 17 і 5⁴⁷.

Незважаючи на це, німецька сторона робила ставку на розповсюдження провокаційних чуток і дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Чехословаччині. Так, автор згадує факт, що німецька газета «Берлінер Тагерблатт» 14 грудня 1928 р. запевняла читачів, що Словаччина мирним шляхом прагне вийти з Чехословаччини і вже існує якийсь таємний комітет «Словацькі генеральні штати» котрий з цього приводу нібито звернувся в Лігу Націй⁴⁸.

Підкреслюємо, що дані чулки мали певне фактичне підґрунтя. Саме на 1928-1929 рр. припадає розгортання кризи у чесько-словацьких відносинах, що дістала назву «афера Туки». 1 січня 1928 р. газета автономістської Глінкової словацької народної партії «Словак» опублікувала статтю одного з її лідерів В. Туки «У десятий рік Мартинської декларації». У тексті вказувалося, що після 31 жовтня 1928 р. настане «юридичний вакуум». Начебто учасники наради в Мартині 31 жовтня 1918 р., резолюцією якої стало входження словацьких земель до складу Чехословаччини, встановили 10-річний термін такого статусу Словаччини як таємне доповнення до Мартинської декларації. У такій ситуації, розмірковував автор, словаки стануть вільними від будь-яких

зобов'язань щодо республіки та її законів. Відтак, має відбутися повторне обговорення та закріплення нових умов співжиття чехів і словаків у рамках ЧСР або ж вихід Словаччини зі складу республіки. Хоча на захист Туки лунали заяви, що це були лише теоретичні міркування, але 4 листопада 1928 р. прихильники даної концепції на чолі з В. Міхалусом у Тренчіні видали декрет, у якому саме юридичним вакуумом обґрунтовувалася декларація про припинення державного зв'язку з чехами та проголошення словацької держави⁴⁹. Очевидно, що відголоски саме даної ситуації знайшли, в дещо перекрученому й демонізованому вигляді, відображення в тогочасній столичній німецькій пресі.

Курс Німеччини щодо Польщі яскраво простежується з наведених автором фактів про таємне урядове засідання листопада 1925 р. з резолюцією про «розвал Польщі як мету німецького уряду»⁵⁰. При цьому автор зауважує: «Ні в Польщі, ні в Чехословаччині німці не були приниженими та безправними... але їх прагнули втягнути у реваншистські плани, створювати прецеденти, котрі можна було використати для відкритої агресії»⁵¹. Цікаво, що начальник рейхсверу Сект навіть не виключав можливості спільних дій з Червоною армією проти Польщі та Франції. В загальних рисах передбачалося за три тижні перемогти Польщу, а якщо у війну вступить Франція, то її війська належало затримати незначними силами на ельбській лінії, а потім, взаємодіючи з частинами Червоної армії, розгромити її⁵².

У книзі в розширеному обсязі, порівняно з попередніми публікаціями, розкрито проблему литовського фактору у німецько-польських відносинах того часу. Литву німці бачили у якості розмінної монети у стосунках як із Заходом, так і з Польщею. У німецьких промисловців виникла ідея німецько-литовського митного союзу, яку підтримали урядові кола та американські бізнес-партнери⁵³. Через дипломатичні канали зондувалася позиція СРСР щодо даної можливості. Одночасно німецькі дипломати розповсюджували інформацію про радянсько-польські домовленості, згідно яких Польща отримувала для себе свободу дій в Литві, а СРСР – в Латвії та Естонії⁵⁴. Утім, як зазначає дослідник, литовська справа не пішла далі теоретичних схем, а сама Литва не поспішала укладати митний союз з Німеччиною.

У монографії В.П. Газін наводить статистику чисельності німецької меншини, яка стала сьогодні фактично хрестоматійною за кількістю цитувань: Чехословаччина – 3,5 млн. осіб, Польща – 1 млн., вільне місто Данциг – 330 тис.; Литва – 120 тис.⁵⁵.

Окремо автор аналізує польсько-німецьку Ліквідаційну угоду 31 жовтня 1929 р. Згідно неї Німеччина відмовлялася від претензій на державну власність у відступлених областях на загальну суму 2 млрд. райхсмарок, Польща – від подальшої ліквідації майна німецьких приватних осіб⁵⁶. Згідно оцінки дослідника «ліквідаційна угода зупинила процес, де германізація частини польських земель, створила реальні передумови активізації реваншистської політики»⁵⁷.

Відзначаючи високий науковий рівень монографії ювіляра, неможливо не підкреслити те, що, видана понад 20 років тому, вона є надзвичайно актуальною і необхідною для розуміння сьогоденішніх політичних реалій у Центрально-Східній Європі. Методи й шляхи агресивної зовнішньої політики путінської Росії щодо України настільки співзвучні зі східною політикою Ваймарської республіки, що складається враження, чи не керуються сьогоднішні російські керманічі її принципами як історичним взірцем.

Потреба в організації навчального процесу у вищі на основі нових концептуальних підходів та демократичні трансформації у суспільно-політичному житті країни спонукали В.П. Газіна до підготовки навчального посібника нового формату з історії країн Європи та Америки після Другої світової війни. У 1995 р. ця ідея знайшла втілення у відповідній публікації⁵⁸. Предметом нашої уваги стали розділ III (Країни Центральної та Південно-Східної Європи в системі тоталітаризму), розділ X (Польща), розділ XIII (Угорщина), розділ XV (Чехословаччина). Наголошуємо, що даний посібник був чи не першим навчальним виданням для вищів у незалежній Україні, в якому відбулася ревізія марксистських підходів щодо характеристики повоєнного розвитку країн так званого соціалістичного табору.

Поширення в регіоні соціалізму радянського типу автор кваліфікує негативно, але водночас раціонально вказує на об'єктивні передумови і причини становлення там комуністичних режимів⁵⁹. В.П. Газін погоджується з радянською термінологією двох етапів даного процесу: народно-демократичного та соціалістичного, але вважає недоречним називати їх революціями. Між тим, він вельми об'єктивно вказує на боротьбу демократичної та тоталітарної тенденцій у суспільно-політичному житті, в якій насильницьким шляхом перемогла остання⁶⁰.

Новаторським, як на той час, став параграф з промовистою назвою «Тоталітаризм та його характерні риси», який беззаперечно доводить, що політичні режими країн регіону відповідають визначенню тоталітарні, хоча кожен з них мав свою специфіку, спричинену історичними й ментальними особливостями, та різні етапи розвитку⁶¹. Окремо автор зупиняється на відносинах даних держав з СРСР і вказує, що вони були «взаєминами підлеглих, взаєминами старшого та молодшого братів»⁶².

У посібнику ювіляр аргументовано критикує соціалістичну модель розвитку господарства, в основі якої лежав примус. За такої платформи спроби економічних реформ у 60-70-х рр. ХХ ст. в Угорщині, Чехословаччині, Польщі не увінчалися успіхом⁶³. Певну увагу автор приділив завданням міжнародних організацій, до яких входили вказані країни – РЕВ та ОВД⁶⁴.

Безперечно, найцікавішим для тогочасного читача був параграф «Анти тоталітарні демократичні революції 1989 р.». Автор визначає крах комуністичної системи як закономірний і неминучий процес, цитує філософа К. Ясперса у його запереченні тотального планування економіки, яке призводить до політичної не-

свободи та насильства над людиною. Оцінюючи соціалістичний шлях розвитку регіону, дослідник вказує: «соціалізм виявився несправедною справою, загальна криза капіталізму – надуманою тезою»⁶⁵. Вагомим орієнтиром для розуміння чинників і рушійних сил процесу демократизації є спостереження автора, що «чим більшу історичну практику демократії мав той чи інший народ, тим делікатніше, без соціальних ексцесів, відбувалася антитоталітарна революція»⁶⁶.

Характеризуючи актуальний на той час перехідний період, В.П. Газін наголошує на формуванні багатокладної економіки, багатопартійної системи, приході до влади нових людей, колишніх дисидентів. На його переконання, справа реформування набрала необоротного характеру, хоча цей шлях є довгим і непростим⁶⁷.

Тематичний розділ посібника, присвячений Польщі, насичений фактичним матеріалом. Розкриті питання ситуації в країні на завершальному етапі Другої світової війни. Автор зазначає, що уряд СРСР у 1944 р. фактично ухилився від серйозної допомоги повсталій Варшаві⁶⁸. Особлива увага приділена алгоритму дій комуністів, націлених на узурпацію влади в країні. Дослідник оприлюднює цифру у 20896 осіб, прихильників влади, котрі загинули під час фактичної громадянської війни в країні⁶⁹. У розділі також докладно простежено: передумови, перебіг та результати політичної кризи 1956 р.; наростання опору владі наприкінці 60-х рр. ХХ ст.; фінансові та корупційні проблеми 70-х рр.; протестний рух на чолі зі «Солідарністю» та запровадження військового стану; тимчасова стабілізація режиму та завершення демократичної революції за «крутим столом»⁷⁰. Історик докладно розглядає та позитивно оцінює програму «шокової терапії» Л. Бальцеровича і зазначає, що у 1993 р. Польща мала найвищий серед посткомуністичних країн показник річного економічного приросту⁷¹.

За схожою схемою розглядається повоєнний розвиток Угорщини: країна на завершальному етапі війни; здійснення аграрної реформи; альтернативи суспільних трансформацій; вибори до Національних Зборів та їх наслідки; загострення боротьби за владу між комуністами та представниками буржуазної демократії; формування тоталітарної системи⁷². Особливу увагу історик звертає на постать лідера угорських комуністів М. Ракоші, особливості його відносин з радянським керівництвом та навіть виділяє окремих етапів в історії країни – Угорщина в період ракошизму⁷³. Значний обсяг розділу займає текст, присвячений передумовам, перебігу та наслідками «угорської осені» 1956 р. Автор цілком позитивно оцінює еволюцію політичних поглядів І. Надя від тоталітаризму до демократії⁷⁴.

Еру Кадара (1956-1988 рр.) В.П. Газін характеризує як обережну лібералізацію суспільства: напівринкові економічні реформи, вибори з кількома кандидатами, значні права профспілок⁷⁵. Це стало основою для швидкого і спокійного процесу демонтажу комуністичного режиму у 1988-1989 рр., складовими якого стала реабілітація страченого І. Надя, визначення подій 1956 р. як на-

родного повстання, а дій радянського керівництва як військового втручання, що перешкодило волевиявленню угорського народу⁷⁶. Характеризуючи особливості посткомуністичної Угорщини, окрім підкреслення позитивних здобутків в економіці і політичній системі, історик визнає негативні явища, що супроводжують країну на шляху до капіталізму: падіння промислового виробництва, безробіття, швидке соціальне розшарування, втрата впевненості у завтрашньому дні, ріст злочинності тощо⁷⁷.

Розділ про Чехословаччину за структурою відповідає загальній схемі авторського викладу матеріалу. Ситуацію наприкінці війни визначають Словацьке національне повстання у серпні-жовтні 1944 р. та формування компромісної Кошицької урядової програми у квітні 1945 р. Автор наголошує, що демократична альтернатива розвитку у Чехословаччині мала найбільше шансів на реалізацію⁷⁸.

Дослідник розкриває ключові тенденції повоєнного розвитку Чехословаччини: депортації та дискримінація німецького населення; націоналізація промисловості; здійснення аграрної реформи; перебіг лютневого перевороту 1948 р. та встановлення комуністичного тоталітаризму. Історик демонструє методи впливу радянського керівництва на чехословацьких лідерів цитуванням слів міністра закордонних справ Я. Масарика: «Я їхав в Москву вільним міністром, а повертався сталінським лакеєм»⁷⁹.

Схематично окресливши репресії та процес колективізації 50 – початку 60-х рр. ХХ ст. окрему увагу В.П. Газін приділяє спробам економічних реформ 1965 р. На його переконання, вона виявилася невдалою через те, що економічна інтенсифікація є неможливою без зміни форми власності, без політичної реформи⁸⁰. В таких умовах стало формуватися реформаторське крило в партійно-державній номенклатурі країни, яке очолив О. Дубчек. Вони щиро вірили у можливість збудувати «соціалізм з людським обличчям»⁸¹.

Науковець вельми точно передає суспільну атмосферу «празької весни», прагнення громадян Чехословаччини до свободи і плюралізму, натомість «Москву лякала практика празьких вулиць, рокованість чехословацької преси, дивне для тоталітарної системи взаємотяготіння «верхів» і «низів»⁸². Інтервенція військ п'яти країн Варшавського договору в Чехословаччину оцінюється автором як ще одна демонстрація того, що «Радянський Союз може впливати на своїх союзників, в основному, погрозою застосування сили»⁸³.

Період «нормалізації» та здійснення «оксамитової революції» у розділі подано достатньо схематично⁸⁴, але докладністю відзначається характеристика ринкових реформ у посткомуністичний період. Автор акцентує увагу на особливостях купонної системи приватизації в країні, низькому рівні безробіття, високих соціальних гарантіях, відсутності ностальгії за комунізмом, прийнятті закону про люстраційну перевірку кадрів. Вельми актуальним для сучасної української політичної реальності є авторське зауваження, що «старі структури не зламани до кінця, вони вміло пристосо-

вуються, змінивши лише лексикон, але не суть»⁸⁵. Оцінюючи процес творення незалежних Чехії та Словаччини В.П. Газін називає його цивілізованим і гуманним, без ненависті та конфліктів⁸⁶.

Таким чином, характеристика повоєнної історії країн Центрально-Східної Європи посідає вагоме місце у посібнику ювіляра й стає основою для формування нового бачення специфіки розвитку регіону у вітчизняній науковій думці та навчальній практиці викладання у вишах.

Рубіж ХХ–ХХІ ст. є новим етапом у науковій творчості В.П. Газіна, пов'язаним з підготовкою докторської дисертації (захищена у 2001 р.). У 1999 р. побачило світ друге, доповнене, видання його монографії⁸⁷. Тобто науковець залишився у тематичному й предметному полі своїх зацікавлень. У наступні чотири роки у наукових збірниках Кам'янця-Подільського, Києва, Вінниці, Чернівців, Тернополя, Рівного була опублікована серія індивідуальних статей історика.

В одній з них дослідник детально розкрив активізацію німецької реваншистської політики у 20-30-х рр. ХХ ст. Її методами стали масові демонстрації проти версальського врегулювання, в яких брали участь офіційні політичні та військові діячі Ваймарської республіки⁸⁸. Цікаво, що у іншій статті йде мова про те, що такі настрої були характерні навіть для депутатів комуністичної фракції в райхстазі⁸⁹. Автор розглядає пропагандистську діяльність рейнсько-вестфальського «Господарсько-політичного товариства», яке постачало західній пресі інформацію про актуальну ситуацію в регіоні. Він цілком слушно зазначає, що «британська преса виявлялася возом для німецької пропаганди»⁹⁰. Як наслідок, у громадській думці провідних західних країн циркулювали різні інформаційні закиди антипольського спрямування: проект федеративної польсько-німецької унії; пропозиція обміну Коридора на литовську Клайпеду; заяви про провокаційну позицію Польщі; спроби штучного національного розколу її населення на поляків, кашубів, мазурів, шльонзаків; інсинуації щодо низького рівня цивілізованості поляків; представлення Польщі як агресивної країни та її заходів зі зміцнення обороноздатності держави за масштабну підготовку війни проти Німеччини за загарбання Східної Пруссії⁹¹. В.П. Газін подає красномовний факт, що у Лондоні на початку 30-х рр. працювало 34 німецьких журналісти і лише 3 польських й робить закономірний висновок: «Пропагандистську війну проти Німеччини поляки програли задовго до 1939 р.»⁹². На жаль, дана теза є цілком характерна для сучасної України у її інформаційному протистоянні з Росією.

Науковець звернув увагу на роль України у радянсько-німецьких стосунках 20-30-х рр. ХХ ст. Характеризуючи особливі відносини між Ваймарською республікою та СРСР після Рапальського договору 1922 р., він вказав на форми співпраці, у яких брала участь УСРР: більше половини хлібного експорту з України йшло в Німеччину; у вищі республіки звідти надходила значна кількість навчальної літератури; на території Німеччини

проходили підготовку кадри для промислових підприємств; вчені з України відряджалися в Німеччину з метою вивчення досвіду державного регулювання банків, виробничих об'єднань⁹³. Далі автор подає статистику постачання різнорідного устаткування, ліцензій, замовлень, здійснених для виробничої діяльності трестів «Донвугілля», «Південсталь», будівництва Дніпрогесу. Окремо аналізується проблема участі німецьких технічних спеціалістів та робітників у процесі індустріалізації та їх спогоди про важкі умови праці та повсякдення радянських людей⁹⁴. Згадує дослідник негативний резонанс для міждержавних відносин «шахтинської справи» через те, що серед арештованих були також німецькі інженери і техніки⁹⁵.

У статті, виданій у збірнику відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії НАНУ, ювіляр простежує втручання ваймарської влади у внутрішні справи східних сусідів під приводом захисту національних меншин. Він вказує посередників та адресатів німецьких грошових субсидій, згадує суму у 41 млн. райхсмарок, виділену лише у 1927 р.⁹⁶. Задля підтримки градусу інформаційної напруги Німеччина з 1925 р. щорічно організовувала у Женеві з'їзди меншин, інспірувала потік скарг від імені німців у Лігу Націй. Проте історик наголошує, що вона виступала не за права меншин загалом, а лише за права німецьких меншин в сусідніх країнах, в той час як польська меншина в Німеччині всіляко принижувалася⁹⁷. Науковець детально розглядає програму дій «Німецька цільова установка» щодо планування «нового європейського порядку». Подає цифрові дані кількості газет німецьких меншин, що виходили у той час: більше сотні у Чехословаччині (в т.ч. 37 ангтисемітських, 6 націонал-соціалістичних); газети німецькою мовою виходили в усіх містах і районах Польщі, де мешкали німці⁹⁸. Стаття завершується авторським екскурсом у повоєнну долю німецьких меншин, які були піддані насильницьким депортаціям за «виконання ролі, яку відвели їм націонал-соціалістичні фюрери» й застереженням для тих «хто, забуваючи історію, роздуває міжнародні конфлікти з метою реалізації своїх імперських планів»⁹⁹.

Спеціальну статтю В.П. Газін присвятив проявам легалізації німецької східної політики. У ній характеризується план Стіннеса від 31 січня 1923 р. про блискавичну війну з анексією північно-чеської промислової області та східної частини Верхньої Сілезії. Однак Сект відхилив його як фантастичний¹⁰⁰. Іншим доказом рішучих намірів німецької влади стало створення 10 березня 1926 р. Міжфракційного комітету рейхстагу зі східного питання на чолі з П. Льобе, який мав координувати підривну діяльність проти Польщі та Чехословаччини¹⁰¹. Оцінюючи позицію Франції на Локарнській конференції історик пише: «На жаль, вузько егоїстичні цілі французьких керівних кіл взяли верх над національними інтересами Франції»¹⁰².

Великий інтерес викликає публікація дослідника, присвячена ставленню ваймарського суспільства до східної політики офі-

ційної влади. Факторами її підтримки пересіченими громадянами він бачить такі обставини: системна пропаганда про страждання та наругу над німцями на відступлених територіях; показ Польщі як головної колони версальської будови, з поваленням якої розвалиться вся система принизливого Версальського договору; нові східні кордони оцінювалися як географічно, історично, етнографічно, економічно необґрунтовані й боротьба проти них подавалася як початок нової стадії споконвічної боротьби між германцями і слов'янами¹⁰³. При цьому сучасники відзначали єдність і монолітність німецького суспільства у даних прагненнях. Автор цитує польського політичного діяча Б. Дембінського, який говорив, що для Польщі загрозу становлять «католики, ліберальні націоналісти, капіталісти і соціалісти». Характерним був також вислів чехословацького дипломата Крофта: «у своєму національному бажанні німецький народ єдиний»¹⁰⁴.

Науковець акцентує увагу на сприйнятті німцями держав на східних кордонах як таких, що породжені версальським диктатом, а тому підривати і послаблювати їх є справедливою справою. У зв'язку з цим він підкреслює: «ці стійкі психологічні асоціації, які міцно сиділи в головах мільйонів німців, виявилися пізніше дуже цінними для нацистів, які, по суті, отримали людську субстанцію значною мірою готовою до здійснення своїх страхітливих планів»¹⁰⁵. Окремо дослідник зупиняється на ідеологічній обробці школярів, серед методів якої були навіть звичайні шкільні карти, на яких суміжні території зафарбовувалися у колір німецького ареалу. Як наслідок, «солдати гітлерівського вермахту в більшості своїй ази ненависті до сусідів осягали у школах Ваймарської республіки»¹⁰⁶.

У насиченій цитатами Гітлера статті про зовнішньополітичний плани націонал-соціалістів у ваймарський період ювіляр вказує: «Націонал-соціалістам східна політика Ваймарської республіки не до вподоби тому, що вона недостатня, немасштабна»¹⁰⁷. Утім, як історик доводить далі на основі фактів, суттєвої різниці все ж не було. У риторичі і проєктах майбутнього німецького фюрера фігурували все ті ж території і цілі: розгрома Польщі, повернення Коридору, Верхньої Сілезії, загарбання України¹⁰⁸.

У 2003 р. публікується стаття ювіляра, котра розкриває ситуацію на сході у перші роки Ваймарської республіки. Він зазначає, що спочатку німці сподівалися на збереження східних кордонів, адже тринадцятий пункт Вільсона не конкретизував, з яких територій постане нова Польща¹⁰⁹. Тому для утримання цих земель прусський уряд використовував як регулярні війська, так і різні добровольчі підрозділи. Після підтвердження намірів союзників змінити кордони на користь Польщі та Чехословаччини, німецькі генерали зійшлися на тому, щоб виконувати умови лише на Заході¹¹⁰. Історик докладно простежує маневри німецького уряду, який у своїй політиці «невиконання» опирався на два чинники: боротьба з більшовизмом та розбіжності між країнами Антанти¹¹¹. Скрупульозному аналізу у статті піддані також сілезьке питання у 1919-1921 рр. та план створення з території Пруссії і Познані

буферної держави Остмарк¹¹². Також автор зазначає, що вже у той час шовіністичні кола Німеччини дуже негативно сприймали поворот чехів і поляків до джерел національно культури і мови, поступове зменшення німецькомовних. Сам він однозначно схвалює таку політику, адже «якби цього не сталося в міжвоєнний період, то сотні тисяч чехів і поляків у шинелях вермахту воювали б проти Об'єднаних націй у роки Другої світової війни»¹¹³.

Останньою відомою нам публікацією першого тематичного блоку у дослідженнях ювіляра стала стаття історіографічного характеру про висвітлення східної політики Ваймарської республіки у працях науковців. В.П. Газін у німецькій історіографії виділяє:

– консервативний напрямок 40-50-х рр. ХХ ст. (О. Геслер, Ю. Курціус, Г. Ейлер, Х. Хельтє, А. Крук, Р. Віпер, М. Герінг, Г. Гельбіг, Е. Майер, Ф. Фріденсбург), який показував ревізійнісні сили ваймарської політики як закономірні та обґрунтовані, намагався їх виправдати, а не засудити;

– демократичний напрямок, що склався на рубежі 50-60-х рр. ХХ ст. (В. Хубач, Г. Манн, А. Хільгрубер, Г. Шульц, Г.А. Якобсен, Г. Голборн, Ф. Хальгартен, Й. Радкау, Г. Моммзен, Р. Несле, Т. Ешенбург, Е. Карлебах, «гамбурзька школа» Ф. Фішера), який аналізував слабкі і сильні сторони, зовнішньополітичні кроки міжвоєнної німецької демократії на Сході, визначав економічний фактор як вирішальний чинник ваймарського реваншизму і ревізійнізму¹¹⁴.

Крім того, він виділяє марксистський напрямок й вивчає доробок істориків НДР з даної проблеми (Руге, Пухерт, Габеданк, Ф.-Г. Гентцен, Г. Фукс, Г. Кенігер), порівнює їх погляди і оцінки¹¹⁵.

Автор також аналізує праці дослідників, які вивчали: німецько-польські взаємини (Ешенбург, Келлерман, Шот, Брошат); німецько-чехословацькі стосунки (Брюгель, Александр); економічну війну проти Польщі (Ю. Кучинський, Р. Берндт, М. Нуссбаум, А. Ланге, Г. Моттек, В. Бекер, А. Шредер, Р. Зоннеман, Г. Хонісман, К. Госвайлер, Р. Гогуель); захист національної незалежності Польщі та Чехословаччини від посягань Німеччини (Є. Красуський, Г. Батовський, В. Грабська, Є. Ходоровський, В. Бальцерак, Є. Гольцер, К. Фіедор, Г. Копчик, С. Потоцький, М. Циганський, К. Гаян)¹¹⁶.

Заслуговує на окрему увагу міркування ювіляра, щодо зв'язку німецько-радянських відносин зі східною ваймарською політикою: «з одного боку, СРСР фактично сприяв східній політиці Німеччини щодо країн Центральної і Південно-Східної Європи, а з другого боку, сам був її об'єктом»¹¹⁷. На завершення, автор подає короткий огляд тенденцій у сучасній російській, українській та американській історіографії щодо вивчення даного питання¹¹⁸.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. В.П. Газін продовжує працювати над навчальною вишівською літературою з новітньої історії країн Європи та Америки. Перша частина підручника (події 1918-1945 рр.) витримала видання 1997, 2003, 2008 рр.

Друга частина (з 1945 р. – до початку ХХІ ст.) видавалася у 2000, 2004 рр. Окремою публікацією вже у 2015 р. вийшов посібник «Новітня історія країн Європи та Америки на початку ХХІ ст.». Однак вказані видання здійснювалися ювіляром у співавторстві з професором С.А. Копиловим. Останній став автором більшості розділів і сюжетів, присвячених історії ЦСЄ.

Власне В.П. Газін лише частково висвітлював проблеми розвитку регіону у контексті інших питань. Так, у розділі «Міжнародні відносини» першої частини підручника, дослідник торкається проблеми національних меншин у повоєнній Європі, вказує, що даний напрямок у нормотворчості та практичній діяльності Ліги Націй був зумовлений саме гостротою проблеми німецьких меншин у Польщі та Чехословаччині. Окремі параграфи цього розділу присвячені передумовам, перебігу та міжнародним наслідкам Мюнхенської змови, пакту Молотова-Ріббентропа¹¹⁹.

У другій частині підручника ювіляр суттєво розширив, у порівнянні з виданням посібника 1995 р., текст розділу «Країни Центральної та Південно-Східної Європи в системі тоталітаризму». Так, автор виділив етапи тоталітаризму, котрі можна умовно назвати періодами формування (середина 40-початок 60-х рр. ХХ ст.), спроб реформування (60-70-ті рр.) та кризи й занепаду (80-ті рр.) соціалістичної системи у країнах регіону¹²⁰. Один з нових параграфів даного розділу, з характерною назвою «Формування регіону Центральної та Східної Європи (ЦСЄ)», подає авторське бачення специфіки розвитку регіону. Серед особливих його рис В.П. Газін виділяє підвищену національну чутливість, балканізацію (споби вирішення власних проблем за участі і підтримки великих держав), недовіру до Росії, прагнення вступу до НАТО та ЄС, динамічність економічного розвитку завдяки західним інвестиціям¹²¹. В параграфі «Початок реалізації європейського вибору» констатовано входження у 1999 р. Польщі, Угорщини, Чехії до НАТО та у 2004 р. Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Литви до ЄС¹²².

Не залишається поза увагою історика ЦСЄ у його новій монографії, виданій 2009 р., яка розкриває актуальні проблеми сучасної історії та світової політики. У ній окремий параграф «Посткомуністичні країни і Захід» визначає тенденції розвитку країн регіону на початку ХХІ ст. Автор підкреслює їх остаточний розрив з Росією: «Як тільки Москва підняла ціни на свої енергоресурси і сировину до світових, виявилось, що її та європейські соціалістичні країни після 1989 р. ніщо більше не зв'язувало»¹²³.

Далі дослідник обґрунтовано пояснює причини економічних труднощів у країнах регіону під час перехідного періоду, polemізує з російським дослідником В. Хоросом, який вважає, що подолання периферійності й відставання східноєвропейські країни мають шукати у регіональній інтеграції. Ювіляр з цього приводу пише: «Азійські дракони і тигри кували свої виробничі успіхи далеко не у співпраці одна з одною, а в співробітництві зі світовими центрами економіки, такими, як США та Японія»¹²⁴.

Детально В.П. Газін зупиняється на формах допомоги країн Заходу постсоціалістичним партнерам: пільгові кредити, гранти, списання боргів, продовольчі програми, технічна допомога, створення Європейського банку реконструкції та розвитку, організація співробітництва з НАТО у форматі програми «Партнерство заради миру».

Науковець докладно розглядає процес приватизації у Польщі, який упродовж 1990-х рр. відбувався поступово, від дрібних до великих підприємств, з погодженням цієї справи з трудовими колективами. Як результат, на 2009 р. в Польщі лише 20% ВВП припадає на державний сектор. Дослідник подає статистику зростання західних інвестицій, промисловості, зменшення інфляції, середньої заробітної плати та пенсії на 2009 р. (775 та 375 євро відповідно). При цьому він не приховує, що в країні досі не подолано безробіття, що зумовлює трудову міграцію поляків (1 млн. поляків у країнах ЄС та США)¹²⁵.

Позитивно В.П. Газін оцінює процеси економічних перетворень в Угорщині. Він вказує, що величезний борг з комуністичних часів був виплачений завдяки продажу промислових підприємств німцям, австрійцям, французам, італійцям, американцям. Автор підкріплює це динамічною статистикою ВВП, середніх зарплат та пенсії, зменшенням безробіття. Демонстрацією соціального характеру сучасної Угорщини є поданий факт звільнення від податків громадян з низькими прибутками (до 350 доларів)¹²⁶.

Історик розглянув також особливості ситуації у Чехії: реформи В. Клауса, структурна зміна чеської армії, досягнення перехідного періоду (домінування середнього класу, незначна трудова міграція, низький рівень інфляції та безробіття)¹²⁷. Автор вказує, що у Словаччині процес системної трансформації був складнішим і повільнішим, підприємства та банки стали продаватися іноземцям пізніше, з 1998 р. Проте зі вступом до ЄС, економічне життя інтенсифікувалося й це автор підтверджує статистикою ВВП, середнього прибутку на особу, низьким рівнем інфляції та безробіття. Дослідник наголошує, що Словаччиною перед вступом була проведена значна підготовча робота: «щороку приймалися сотні законів з метою приведення правових норм Словаччини до європейських стандартів»¹²⁸.

У монографії певна увага приділена політичному розвитку сучасної Білорусі. Науковець вказує, що там «якихось суттєвих суспільно-економічних та політичних змін після 1991 р. не сталося»¹²⁹. Він називає курс президента Лукашенка збереження тоталітарних принципів життя і діяльності суспільства, говорить про майже стовідсоткову русифікацію Білорусі, яка не мала практики боротьби за незалежність, тісну співпрацю з путінською Росією у економічній, політичній, військовій сферах. Історик слушно зауважує, що «поки Росія буде качати туди дешеві енергоносії, потреб у Білорусі у реформах не буде»¹³⁰. Політичну стабільність і відсутність соціальних протестних рухів автор пояснює таким чином: «державна забезпечує людям певні умови існу-

вання: матеріальний, культурний, освіти і безпеки, а суспільство платить за це лояльністю»¹³¹.

Оригінальними й цікавими є авторські загальні висновки щодо змін у посткомуністичних країнах ЦСЄ. В.П. Газін виділив 12 основних блоків зауважень з власними спостереженнями та рекомендаціями, які отримали підтвердження подальшим розвитком подій процесів у країнах регіону. На наш, погляд найбільш важливими і повчальними для України є висновки 5, 8, 9, 11, 12:

– найбільш складним перехідний період виявився в країнах, де після антитоталітарних революцій, внаслідок певних історичних причин (відсталість, відсутність практики демократії) при владі залишилися комуністи;

– входження в європейські та євроатлантичні структури можливе лише при умові глибоких інституційних реформ... Усе це можливе при досягненні всередині країни єдності як еліти, так і суспільства;

– всюди сприяння демократичного Заходу виявилось головним локомотивом соціально-економічної та суспільно-політичної трансформації;

– там, де намітилися серйозні успіхи в економічному і політичному житті суспільства та зростав матеріальний добробут населення, комуністи втрачали свій електорат і сходили з політичної сцени;

– допомога Заходу не працює належним чином там, де основні реципієнти мало переймаються справою реформ і перехідні процеси йдуть вкрай повільною¹³².

Високий рівень громадянської та національної самосвідомості ювіляра не міг не знайти відображення у його наукових публікаціях, присвячених актуальним проблемам суспільно-політичного розвитку України. Реагуючи на активізацію боротьби у громадській думці нашої держави навколо питання вступу до НАТО, В.П. Газін підготував статтю з даної проблеми¹³³.

Спочатку він вказує нормативно-правову базу українського законодавства щодо відносин з НАТО, але підкреслює, що вона не підкріплена практичними заходами. Автор емоційно критикує відмовки частини української політики, які не бажають вступу до НАТО, й образно висловлюється, що «від таких розмов тхне інфантильністю і байдужістю до долі своєї країни»¹³⁴.

Серед причин негативного ставлення до НАТО частини українського суспільства він називає: традиції комуністичного минулого; контроль і вплив ЗМІ сусідньої держави (тобто Росії) на українському інформаційному просторі, а звідси – відсутність каналів достовірної інформації для українців про Альянс. В арсеналі антинатовської пропаганди також залякування молоді небезпекою воювати за чужі інтереси, стати «гарматним м'ясом»¹³⁵.

Історик інформує читача, що власне Росія більше і глибше співпрацює з НАТО, ніж Україна, але там ніхто проти цього не протестує і не влаштовує мітинги. В той же час подібні кроки нашої держави викликають роздратування північного сусіда, адже

вона «поки що в уявленні кремлівських правителів всього-навсього уламок імперії, чи можна їй, колишній частині метрополії, дозволити займатися самостійною зовнішньою політикою, бути державою?»¹³⁶. На думку ювіляра, такі зовнішні заперечні потуги можуть притупитися за умови єдності української нації, осмислення громадянами своїх корінних національних інтересів.

Дослідник пропонує оригінальний і простий рецепт вирішення українсько-російської дилеми: «Хочеться запропонувати Росії: давайте разом вступати до НАТО і наші проблеми безпеки зникають в один день... оскільки рано чи пізно під тиском обставин у багато гіршій ситуації вам прийдеться зробити цей єдино правильний крок»¹³⁷.

На особливе схвалення заслуговують роздуми ювіляра на тему хуторянського мислення українців, яке, всупереч історичному досвіду, стало основою прагнення нейтралітету та позаблоковості нашої держави. Ще одним гальмом автор визначає відсутність в Україні громадянського суспільства та практичної демократії.

Противників вступу до НАТО він вважає тих, кого влаштовує безпорадна Україна, натякає, що цим питанням маніпулюють антиукраїнські політичні сили, інфраструктура яких все більше розростається. Історик проводить історичні паралелі й констатує: «Такої потужної п'ятої колони, як в Україні, не було ні в довоєнній Польщі, ні в домюнхенській Чехословаччині»¹³⁸. Дослідник застерігає, що ця п'ята колона, користуючись тим, що вона представлена у вищих структурах державної влади й управління, може, навіть за допомогою виборчого бюлетеня, оволодіти владою й реалізувати згубні для України плани.

Для В.П. Газіна проблема вступу до НАТО України передбачає більш ширший контекст безпеки і напрямку розвитку нашої держави загалом. Він оцінює західний український кордон як найбільш безпечний. Прямо заявляє, що вибираючи НАТО чи керувану Росією Організацію договору колективної безпеки (з 1994 р.) Україна здійснює цивілізаційний вибір: європейський з його демократією, передовими технологіями, високими стандартами життя чи євразійський, з його автократією, відсталістю тощо¹³⁹.

Завершує статтю ювіляр на позитивній ноті, він акцентує увагу на посилення пронатовської інформаційної кампанії, поступова переорієнтація громадськості до схвалення НАТО, перебування в якому «надає можливість спокійно пережити перехідний трансформаційний період – час, поки в Україні сформується єдина нація, а в суспільній свідомості відбудуться незворотні процеси матеріалізації ідеї соборності й незалежності»¹⁴⁰.

Спеціальну розвідку В.П. Газін присвятив українським виборчим процесам. Він піддає обґрунтованій критиці нормативно-правову базу українських виборів і діяльність парламентарів, «які взяли за звичку перед кожними черговими виборами міняти законодавство»¹⁴¹. Недоліком вітчизняного варіанту пропорційної виборчої системи науковець бачить закриті списки більшості кандидатів у депутати, що забезпечує реалізацію інтересів пар-

тійного лідера чи керівництва, а не загальнодержавних потреб. У даному випадку, на його думку, нівелюється роль виборця, який й так в Україні «недосвідчений, амбівалентний, не озброєний демократичними переконаннями»¹⁴².

Звичний для сьогоднішніх українських політичних реалій процес перебігання партійних депутатів з опозиції в коаліцію дослідник дотепно порівнює з неймовірною ситуацією переходу футболістів команди, яка програє, на бік команди, яка виграє. Причиною такої безпринципності автор бачить у нігілізмі та байдужості, за мовчазної згоди яких відбувається і зрада, і вбивство¹⁴³.

Ситуацію фактичної приватизації партіями судів, прокуратури, силових структур, інших державних інстанцій В.П. Газін цілком виправдано вважає наслідком запозичення методів діяльності КПРС.

Пропозиції ювіляра щодо реформування української виборчої системи можна звести до таких положень: залишення пропорційної системи, але зі застосуванням правила «вільних списків», коли виборці мають можливість вказувати, кого з кандидатів вони хотіли б бачити в першу чергу, кого в другу, а кого взагалі не хотіли б бачити; можливість висунення кандидатів партіями в окремих округах; позбавлення державних субсидій на проведення виборів тих партій, які двічі підряд сумарно по всіх округах не подолали прохідний бар'єр, який доцільно встановити не менше 5%; запровадження конкурсних тестів на здатність кандидата до депутатської діяльності; помічені у фальсифікаціях та корупції партії повинні зніматися з виборчих перегонів¹⁴⁴.

У 2011 р. опубліковано навчально-методичний посібник ювіляра «Україна і світ». Однак його зміст виходить за рамки навчальної літератури і містить наукові висновки автора щодо актуальних проблем внутрішньої і зовнішньої політики України.

Аналізуючи українські революційні хвилі дослідник зазначає, що не було до кінця розв'язане питання влади. Він критикує залишення старого складу парламенту як у 1991, так і в 2004 рр., засилля в новій українській владі старих комуністичних кадрів. Наслідком цього стало те, що «демократичні трансформації були заблоковані, соціально-економічні та політичні реформи застрягли на півдорозі, у країні запанував кримінальний розгул, безлад, насаджувався авторитарний режим, що захищав інтереси олігархів»¹⁴⁵. Історик прозорливо спостеріг відмінності у рівні демократизації Сходу і Півдня від решти країни, які «опинилися у ролі Вандей», й там панує євразійство¹⁴⁶.

Автор позитивно оцінює Помаранчевий майдан, відкидаючи звинувачення у тому, що він був інспірований ззовні та організований для задоволення владних амбіцій його ініціаторів. Однак помаранчеві лідери своєю міжособною боротьбою та небажанням кардинально змінити систему влади занапастили здобутки народного демократичного руху. Спираючись на це, В.П. Газін доходить висновку, що в Україні політична еліта знаходиться у зародковому стані, адже її керівництво є лише правлячим класом¹⁴⁷.

Сьогоднішні події підтверджують прогнози ювіляра щодо того, що Будапештський меморандум 1994 р. не надав серйозної гарантії нашій державі (історик знаходить аналогії між даним документом та договорами Локарнської конференції щодо безпеки Польщі та Чехословаччини)¹⁴⁸, не стало міцною запорукою цього і входження її до низки міжнародних організацій.

Окремо науковець зупиняється на російській концепції фактичного невизнання незалежності України, яка ініціює політичні війни і суперечки у форматі українського і російського братських народів, які повинні жити разом в одній державі¹⁴⁹.

Посилений інтерес викликають роздуми науковця про українську діаспору. Порівнюючи її східний і західний напрямки він підкреслює, що представники першого одразу ж позбавляються національної ідентичності, прагнуть стати більшими росіянами, ніж корінні мешканці. У той час як західна діаспора упродовж вже кількох поколінь зберігає українські традиції та мову, намагається допомогти батьківщині. Важливою є авторська констатація, котра теж знайшла підтвердження у сьогоденні, що більшість росіян України є її справжніми патріотами. Дослідник пише: «Справа не в росіянах, які проживають в Україні, а в мільйонах етнічних українців, які не позубулися малоросійства та євразійства»¹⁵⁰.

Ювіляр перераховує конкретні прояви старого ладу в сучасній Україні: вертикальні радянські профспілки; проведення приватизації у фактичному вигляді дерибану та розкрадання, одним з інструментів яких стало запровадження купона; система рад та політичні партії які діють за правилами КПРС; сільськогосподарські кооперативи, які скопійовані з колгоспів; бюрократизація верхів, яка гальмує демократичні снаги знизу¹⁵¹.

Автор характеризує витоки проблеми Придністров'я, можливі варіанти зовнішньополітичного курсу нашої держави й виносить невтішний, але абсолютно справедливий вердикт, що «Україна опинилася у ролі лімітрофа між Європою у формі ЄС і Росією»¹⁵².

У цілому погоджуємося з міркуваннями ювіляра щодо того, хто є нашим стратегічним партнером. Дану роль виконують насамперед США, за допомогою яких можна реально забезпечити незалежність і суверенітет, адже це гарантією статус-кво на пострадянському просторі, протидіє постанову там нового імперського утворення. З цього боку є високі шанси отримати технології, вигідні інвестиції, дешеві кредити¹⁵³. До категорії партнерів В.П. Газін зараховує також Польщу, країни Балтії.

У той же час історик чітко й аргументовано доводить, що Росія не може бути для нас стратегічним партнером з історичних, економічних, політичних, геостратегічних причин. Це, на переконання автора, засвідчило жорстке наростаюче протистояння, а українська політика Росії нагадує політику Німеччини щодо Польщі після Першої світової війни¹⁵⁴. Дані тези знову ж таки аж надто абсолютно підтвердилися подіями останніх років.

Окремий параграф посібника розкриває деталі проблеми Чорноморського флоту в українсько-російських відносинах.

Дослідник простежує хронологію подій 90-х рр. з цього питання, тиск з боку російської сторони та постійні поступки з боку української, які супроводжувалися нагнітанням ситуації в Криму, активізацією там п'ятої колонії¹⁵⁵. Підсумкові міждержавні угоди з Чорноморського флоту автор вважає зовсім невігідними для України, а військова присутність Росії в Криму оцінюється ним як загроза українському суверенітету. Завершується параграф риторичним запитанням: куди попливе Чорноморський флот?¹⁵⁶. На жаль, гірка реальність окупованого Росією Криму уже відповіла на нього.

Характеризуючи співробітництво України з НАТО, історик виділив і довів абсурдність наступних демагогічних страшилок, які стоять на озброєнні антинатовської пропаганди: це агресивний блок; на території України розмістять ядерну зброю; зі вступом до альянсу завалиться український військово-промисловий комплекс; українські витрати як члена блоку зростуть; НАТО іде на схід; вступивши до альянсу, Україна перетвориться ледь не на колонію Заходу¹⁵⁷. Одночасно, спираючись на беззаперечні факти, дослідник обґрунтовує шкідливість для національних інтересів тісної військово-політичної співпраці з Росією, згадуючи про конфлікт навколо о. Тузли, серпневу війну 2008 р. з Грузією, систематичне повторення в російських ЗМІ, що нібито М. Хрущов подарував Крим Україні¹⁵⁸. Як бачимо, акценти й перспективні варіанти розвитку конфлікту, сформульовані ювіляром, знову стали пророчими.

СНД В.П. Газін вважає невиразною аморфною структурою, плани на яку у кожній країна-члена власні. Для Росії – це інструмент реінтеграції СРСР, для України – засіб «шляборозлучного процесу» в справі побудови незалежності; для Білорусі – роль позаблокового моста між заходом і Росією та отримання російських ринків збуту¹⁵⁹.

У завершальному параграфі «Україна – Росія: 20 років несумісності» автор наголошує на війнах історичної пам'яті, ідеологічній конструкції «руського мира», чинниках економічного протистояння й підкреслює, що «для Росії українська незалежність щось випадкове, сезонне»¹⁶⁰.

На наш погляд, даний посібник ювіляра завдяки своїй гострій актуальності та злободенності має стати настільним довідником для всіх українських політиків, які зараз чи в перспективі прийматимуть доленосні для нашої держави рішення.

Певною ризикою, але, звісно ж, не остаточним підсумком, творчих пошуків В.П. Газіна став його виступ на науково-практичній конференції 2012 р. щодо розвитку ЦСЄ в умовах постсоціалістичної трансформації. Доповідач здійснив глибокий екскурс в історичне минуле регіону та виділив головні віхи його роді в міжнародній політиці: Вестфальський порядок та наступні війни за домінування в регіоні, коли на просторах ЦСЄ зійшлися кордони європейських та євразійських імперій; геополітичні прагнення об'єднаної Німеччини, які призвели до Першої світової війни; продовження боротьби за ЦСЄ у міжвоєнний період; домовленості між СРСР та Німеччиною 1939 р. та подальша агресія останньої в роки

Другої світової війни; ЦСЄ як епіцентр «холодної війни»; крах комунізму та важливість регіону як чинника безпеки та стабільності на сучасному етапі¹⁶¹. Погоджуємося з думкою автора щодо вирішальності ролі ЦСЄ у системі безпеки континенту: «хто володіє ЦСЄ, той мав контрольний пакет впливу у Європі»¹⁶².

Таким чином, аналіз доробку В.П. Газіна у напрямку вивчення перипетій історичного розвитку ЦСЄ демонструє його вагомий здобутки. Багаторічні дослідницькі пошуки, великий життєвий досвід, надзвичайна проникливість у суть проблем, розгляд їх у європейському та світовому контексті, стратегічне бачення історичної перспективи забезпечили наукову новизну та цінність отриманих результатів. Це доводить, що ювіляру потрібно продовжувати дослідження й ми впевнені, що вони стануть корисними для українського суспільства та сприятимуть національному державотворенню.

Примітки:

1. Історична доля ЦСЄ: до і після комунізму // Країни Центрально-Східної Європи в умовах постсоціалістичної демократичної трансформації : збірник матеріалів науково-теоретичної конференції. – Кам'янець-Подільський : комп'ютерно-інформаційна лабораторія історичного факультету КПУ імені Івана Огієнка, 2012. – С. 5.
2. Країни Центральної та Південно-Східної Європи в 1914-1990 рр. : методичний посібник. – Хмельницький, 1992. – 24 с.
3. Історична доля ЦСЄ: до і після комунізму... – С. 3.
4. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодні / П. Вандич. – К. : Критика, 2004. – С. 9.
5. Борьба германского империализма за восстановление утраченных позиций в Центральной Европе после Версальского договора (1919 – 1932 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / В.П. Газин ; Ужгородский гос. ун-т. – Ужгород, 1979. – 24 с.
6. Германские планы «Срединной Европы» в период Веймарской республики / В.П. Газин // Узловые вопросы советской славяноведения : тезисы докладов и сообщений X Всесоюзной научной конференции историков-славистов. – Ужгород, 1982. – С. 46; Антипольская позиция Германии в вопросе международных займов Польше 1925–1927 гг. // Великий Октябрь и зарубежные славянские страны : тезисы докладов и сообщений XI Всесоюзной научной конференции историков-славистов 27–29 января 1988 г. – Минск, 1988. – С. 22; Локарно і проблеми «мирної ревізії» Версальського миру в 1925–1927 рр. // Тези доповідей XXXXII наукової конференції кафедр інституту за 1989–1990 рр. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут ім. В.П. Затонського, 1991. – С. 28; Веймарська республіка та німецькі національні меншини в сусідніх країнах // XXXXIII звітна наукова конференція кафедр інституту за 1991–1992 рр. (секція суспільних наук) / Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут ім. В.П. Затонського. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 71-72; Сутність, головні чинники і періодизація східної політики Ваймарської республіки // Матеріали IV Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції. – Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2001. – С. 208-211.

7. Реваншистські концепції в «східній політиці» реакційних кіл Веймарської республіки // Питання нової та новітньої історії : Респ. міжвід. наук. зб. – К., 1975. – Вип. 21. – С. 54-55; Німецька експансія в Центральній Європі і підтримка її міжнародним імперіалізмом (1919-1929 рр.) // Питання нової та новітньої історії : Респ. міжвід. наук. зб. – Харків, 1977. – Вип. 23. – С. 106-107.
8. Реваншистські концепції в «східній політиці» реакційних кіл Веймарської республіки... – С. 54.
9. Там само. – С. 55.
10. Там само. – С. 56.
11. Там само. – С. 58.
12. Там само. – С. 60.
13. Там само. – С. 61.
14. Там само. – С. 62.
15. Там само. – С. 64.
16. Німецька експансія в Центральній Європі і підтримка її міжнародним імперіалізмом (1919-1929 рр.)... – С. 100-101.
17. Там само – С. 102.
18. Там само.
19. Там само. – С. 103.
20. Там само. – С. 104.
21. Там само. – С. 105.
22. Там само. – С. 106.
23. «Срединная Европа» в агрессивных планах Веймарской республики // Политика великих держав на Балканах и Ближнем Востоке в новейшее время : сб. научн. трудов. – Свердловск : УрГУ, 1987. – С. 5-14.
24. Там само. – С. 5.
25. Там само. – С. 7.
26. Германские монополии и политика правительств Веймарской республики в Центральной и Юго-Восточной Европе (1925-1932) // Международные отношения на Балканах и Ближнем Востоке : сб. научн. трудов. – Свердловск : УрГУ, 1988. – С. 29.
27. «Срединная Европа» в агрессивных планах Веймарской республики... – С. 10.
28. Германские монополии и политика правительств Веймарской республики... – С. 22-23.
29. Там само. – С. 24-26.
30. Там само. – С. 27.
31. Локарно и проблема «мирной ревизии» Версальского договора в 1925-1927 гг. // Политика великих держав в Центральной Европе, на Балканах и Ближнем Востоке в новейшее время : сб. научн. трудов. – Свердловск : УрГУ, 1989.– С.18.
32. Там само. – С. 19-23.
33. Там само. – С. 19-25.
34. Економіка і зовнішня політика Веймарської республіки (1925-1933 рр.): східноєвропейські аспекти. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, 1994. – 183 с.
35. Там само. – С. 21.
36. Там само. – С. 25.
37. Там само. – С. 86-93.
38. Там само. – С. 93.
39. Там само. – С. 26.
40. Німецька експансія в Центральній Європі і підтримка її міжнародним імперіалізмом (1919-1929 рр.)... – С. 101.

41. Економіка і зовнішня політика Веймарської республіки (1925-1933 рр.): східноєвропейські аспекти... – С. 27.
42. Німецькі національні меншини у східній політиці Веймарської республіки після Локарно // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К. : Інститут історії України НАН України, 2000. – Вип. 9. – С. 187.
43. Економіка і зовнішня політика Веймарської республіки (1925-1933 рр.): східноєвропейські аспекти... – С. 29.
44. Там само. – С. 36.
45. Там само. – С. 37.
46. Там само. – С. 82.
47. Там само. – С. 102.
48. Там само. – С. 104.
49. Боровець І.І. Словацька держава 1939-1945 рр.: історична генеза та особливості розвитку [Текст] : [монографія] / Іван Боровець ; [наук. ред. С.В. Віднянський]. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 69-70.
50. Економіка і зовнішня політика Веймарської республіки (1925-1933 рр.): східноєвропейські аспекти... – С. 83-84.
51. Там само. – С. 101.
52. Там само. – С. 111-112.
53. Там само. – С. 94-95.
54. Там само. – С. 95-96.
55. Там само. – С. 97.
56. Там само. – С. 102-103.
57. Там само. – С. 103-104.
58. Новітня історія країн Європи та Америки 1945-1994 : навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський, 1995. – 320 с.
59. Там само. – С. 62-63.
60. Там само. – С. 64-65.
61. Там само. – С. 66-68.
62. Там само. – С. 67.
63. Там само. – С. 69.
64. Там само. – С. 70.
65. Там само. – С. 72.
66. Там само. – С. 73.
67. Там само. – С. 74-75.
68. Там само. – С. 151.
69. Там само. – С. 156.
70. Там само. – С. 158-167.
71. Там само. – С. 167-169.
72. Там само. – С. 209-215.
73. Там само. – С. 215-216.
74. Там само. – С. 220-221.
75. Там само. – С. 221-224.
76. Там само. – С. 224.
77. Там само. – С. 225-226.
78. Там само. – С. 246.
79. Там само. – С. 248.
80. Там само. – С. 251.
81. Там само. – С. 251-252.
82. Там само. – С. 253.
83. Там само. – С. 254.
84. Там само. – С. 255-256.

85. Там само. – С. 257-258.
86. Там само. – С. 258.
87. Економіка і зовнішня політика Веймарської республіки (1925-1933 рр.): східноєвропейські аспекти. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 1999. – 152 с.
88. Наростання німецької реваншистської діяльності в Центральній і Південно-Східній Європі (кінець 20-х – початок 30-х років). Її прийоми і методи // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – Т.4 (6). – С. 266-267.
89. Економіка у зовнішній політиці Ваймарської республіки / В.П. Газін // Наукові записки. Серія: Історія. – Тернопіль, 2000. – Вип. 10. – С. 231.
90. Наростання німецької реваншистської діяльності в Центральній і Південно-Східній Європі... – С. 268.
91. Там само – С. 269.
92. Там само – С. 270.
93. Радянсько-німецькі стосунки та Україна (20-ті – початок 30-х років) // Питання історії України : зб. наук. статей. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – Т. 3. – С. 170.
94. Там само – С. 172-173, 175.
95. Там само. – С. 173.
96. Німецькі національні меншини у східній політиці Веймарської республіки після Локарно // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К. : Інститут історії України НАН України, 2000. – Вип. 9. – С. 186-187.
97. Там само. – С. 188.
98. Там само. – С. 192.
99. Там само. – С. 195.
100. Легалізація німецької реваншистської політики на Сході Європи після Локарно // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т. 5 (7). – С. 280.
101. Там само – С. 283.
102. Там само – С. 284.
103. Ваймарське суспільство і східна політика // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т. 6 (8). – С. 226, 228.
104. Там само. – С. 230-231.
105. Там само. – С. 231.
106. Там само. – С. 232.
107. Агресивні плани націонал-соціалістів в контексті східної політики Ваймарської республіки // Історико-політичні проблеми сучасного світу : зб. наук. статей. – Чернівці : Рута, 2002. – Т. 9. – С. 41.
108. Там само – С. 41, 43, 44.
109. Східна політика Ваймарської республіки у перші повоєнні роки / В.П. Газін // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2003. – Вип. 6. – С. 191.
110. Там само.
111. Там само. – С. 192-193.

112. Там само. – С. 193-194.
113. Там само. – С. 195.
114. Східна політика Ваймарської республіки в повоєнній історіографії // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. – Вип. 1. – С. 169-171.
115. Там само. – С. 174-175.
116. Там само.
117. Там само. – С. 177.
118. Там само. – С. 177-178.
119. Новітня історія країн Європи та Америки (1918-1945 рр.) / В.П. Газін, С.А. Копилов. – К. : Слово, 2003. – С. 302-307.
120. Новітня історія країн Європи та Америки 1945-2002 роки : навчальний посібник / В.П. Газін, С.А. Копилов ; за ред. А.О. Копилова. – К. : Либідь, 2004. – С. 40-41.
121. Там само. – С. 50-51.
122. Там само. – С. 51.
123. Актуальні проблеми сучасності: історія і світова політика : монографія. – К. : Видавничий дім «Слово», 2009. – С. 16.
124. Там само. – С. 17.
125. Там само. – С. 21-22.
126. Там само. – С. 23.
127. Там само. – С. 25.
128. Там само. – С. 25-26.
129. Там само. – С. 78.
130. Там само.
131. Там само. – С. 78-79.
132. Там само. – С. 32-33.
133. Протистояння в Україні навколо вступу до НАТО: витоки і причини // Збірник наукових праць «Політологічні студії». – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – Вип.1. – С. 24-33.
134. Там само. – С. 25.
135. Там само. – С. 25-27.
136. Там само. – С. 28.
137. Там само. – С. 29.
138. Там само. – С. 31.
139. Там само. – С. 27.
140. Там само. – С. 32.
141. Вибірчий закон у дискурсі пошуків // Збірник наукових праць «Політологічні студії». – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – Вип. 2. – С. 5.
142. Там само. – С. 6.
143. Там само. – С. 7-8.
144. Там само. – С. 9-10.
145. Україна і світ. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С. 5.
146. Там само. – С. 5, 7.
147. Там само. – С. 6.
148. Там само. – С. 23.
149. Там само. – С. 9.
150. Там само. – С. 10-11.
151. Там само. – С. 12-14.

152. Там само. – С. 16.
153. Там само. – С. 19-20.
154. Там само. – С. 18-19.
155. Там само. – С. 20-25.
156. Там само. – С. 27.
157. Там само. – С. 28-30.
158. Там само. – С. 31-32, 39, 41.
159. Там само. – С. 34.
160. Там само. – С. 45.
161. Історична доля ЦСЄ: до і після комунізму. – С. 4-6.
162. Там само. – С. 6.

Stepan Vidniansky, Ivan Borovets

**HISTORY OF CENTRAL-EASTERN EUROPE IN PROFESSOR V.P. GAZIN'S
CREATIVE WORKS**

The authors gives in the article analysis of Professor V.P. Gazin's works in research of history of countries of Central-Eastern Europe. They indicates stages and thematic blocks of his scientific researches. Authors considers maintenance and authorial conclusions, expounded in historian's monographs, articles, studying books. Authors found out their actuality for modern social and political development of Ukraine.

Key words: Volodymyr Prokorovych Gazin, researches, Central-Eastern Europe, monograph, article, east politic, Post-communist transformation, Ukrainian-Russian relation.

Степан Виднянський, Іван Боровець

**ИСТОРИЯ ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В ТВОРЧЕСКИХ
НАРАБОТКАХ ПРОФЕССОРА В.П. ГАЗИНА**

В статье подан анализ работ профессора В.П. Газина в исследовании истории стран Центрально-Восточной Европы. Указаны этапы и тематические блоки его научных изысканий. Рассмотрено содержание и авторские заключения, изложены в монографиях, статьях, учебных пособиях и учебниках историка. Выяснена их актуальность для современного общественно-политического развития Украины.

Ключевые слова: Владимир Прокопьевич Газин, исследования, Центрально-Восточная Европа, монография, статья, восточная политика, посткоммунистическая трансформация, украинско-российские отношения.

Отримано: 30.06.2016.